

VI. PŘÍLOHY

Příloha 1 Vzor tabulky pro záznam pozorování modelu komunikace vychovatele s dětmi

Datum

Jméno vychovatele

Dialog	
Společná činnost	
Neutrální tvrzení	
Úkoly	
Kontrola	
Kritika	
Otázka	
Legrace	
Zpětná vazba	
Fyz. +	
Jiné: jaké?	
Σ	
Celkem hodin	
Přítomnost dětí hodin	
Průměrně dětí	
Pozn.	

Příloha 2 Absolutní četnost pozorovaných interakcí

Komunikační model vychovatelů a způsoby interakce s dětmi

Tab.1: Absolutní četnost všech interakcí jednotlivých vychovatelů se všemi dětmi

Vychovatelé	V1	V2	V3	V4	V5
Dialog	10	21	7	12	12
Společná činnost	9	15	5	7	2
Neutrální tvrzení	1	14	7	13	11
Úkoly	5	9	7	13	1
Kontrola	1	0	3	0	0
Kritika	0	0	0	23	0
Otázka	5	5	2	16	9
Legrace	4	0		14	3
Zpětná vazba	7	4	1	17	11
Fyz. +	3	3	1	8	1
Jiné	2	15	1	20	9
Σ	47	86	34	143	59
Celkem hodin	13,5	24,5	15	29	16
Přítomnost dětí hodin	9,5	20,5	11	27	14
Průměrně dětí	8	10	7	4	5

Legenda:

Dialog – konverzace s dítětem delší než stručná reakce

Společná činnost – společná činnost vychovatele s dítětem / dětmi

Neutr. tvrz. – oznamovací věta

Úkoly – věta nařizující dítěti splnit nějakou povinnost

Kontrola – kontrola splnění povinností

Kritika – vyčítání počínání dítěte nebo někoho jiného

Otázka – jakýkoli dotaz na dítě

Legrace – humor v hovoru s dítětem / dětmi

Zpětná vazba – reakce na dítě

Fyz. + - pro dítě příjemný fyzický kontakt, např. hlazení, mazlení

Jiné – jakákoli reakce nehodící se do výše zmíněných kategorií

Σ – součet všech reakcí u jednotlivých vychovatelů

Celkem hodin – celkový počet hodin, který byli vychovatelé přítomni v dětském domově

Přítomnost dětí hodin – celkový počet hodin, který byli s vychovateli přítomné děti

Průměrně dětí – průměrný počet dětí, který měl vychovatel na starosti

Tab. 2: Absolutní četnost času, který vychovatelé věnovali individuálnímu kontaktu

Vychovatelé	V1	V2	V3	V4	V5
Indiv. hovor	100 min	110 min	80 min	70 min	94 min
Společná činnost	145 min	225 min	60 min	215 min	30 min
Rozhovor s rodinou	0 min	50 min	20 min	70 min	0 min
Rozhovor se soc. prac.	30 min	0 min	30 min	0 min	0 min

Legenda:

Indiv. hovor – individuální čas strávený s některým z dětí

Společná činnost – společná činnost vychovatele s dítětem / dětmi

Rozhovor s rodinou – individuální hovor vychovatele s někým z rodiny některého z dětí

Rozhovor se soc. prac. - individuální hovor vychovatele se sociálním pracovníkem příslušejícímu k některému z dětí

Komunikační model jednotlivých vychovatelů a způsoby interakce s primárně sledovanými dětmi – Kristýnou a Jakubem

Tab.3: Absolutní četnost času, který jednotliví vychovatelé strávili s primárně pozorovanými dětmi

Vychovatelé	V1	V2	V3	V4	V5
Indiv. hovor D1	55 min	0 min	0 min	23 min	9 min
Indiv. hovor D2	5 min	15 min	0 min	13 min	20 min
Společná činnost D1	75 min	0 min	0 min	0 min	0 min
Společná činnost D2	15 min	45 min	0 min	10 min	0 min
Společná činnost D1+ostat.	165 min	60 min	30 min	30 min	15 min
Společná činnost D2+ostat.	165 min	60 min	30 min	80 min	15 min
Přítomnost vych. s D1	14 hod	3;45 hod	3;30 hod	12;40 hod	8;45 hod
Přítomnost vych. s D2	14;15 hod	4;30 hod	3 hod	9;45 hod	8;40 hod

Legenda:

Indiv. hovor D1 / D2 - individuální hovor s Kristýnou (D1) / Jakubem (D2)

Společná činnost D1 / D2 - společná činnost vychovatele s Kristýnou (D1) / Jakubem (D2)

Společná činnost D1 + ostat. / D2+ostat. - společná činnost vychovatele s Kristýnou (D1) / Jakubem (D2), ale spolu s dalšími dětmi

Přítomnost vych. s D1 / D2 – množství času, které trávilo dítě v přítomnosti vychovatele – tedy v dětském domově nebo na nějaké společné akci

Příloha 3 Ukázka terénních poznámek

Terénní poznámky během dne:

1. pozorování – čtvrtek 28. 4. 2011

Vychovatelé: Markéta, Karla

Čas pozorování 12: 00 – 20: 30

12:00 – přítomen pouze R. Právě odchází znovu do školy - Letný kontakt se všemi přítomnými (obě vychovatelky, ředitelka, soc. pracovnice, manažer, hospodyně, já, pes). Běžná komunikace situačního charakteru. Připomínání důležitých věcí. V jednom případě lehká kritika. Čas 15 min.

Do 14:10 - vychovatelé bez dětí

14:10 – příchod 3 dětí – Markéta i se sociální pracovnící. si povídají se 2 dětmi – běžná témata osobního charakteru. Přítomno i fyz. + (hlazení). Čas 15 min.

- Karla si povídá se 3. dítětem – běžné osobní téma. Čas 15 min.

14:40 – dílčí interakce, převážně úkolování

- příležitostně si chodí popovídat

16:20 – Jakub – indiv. hovor – téma: škola, fotbal. Čas 5 min.

16:45 – indiv. hovor s jinými dětmi, které průběžně přichází ze školy – témata: kontrola, jak bylo, pravidla, hranice.

- Karla jde zkontrolovat, zda dorazily dvě děti na fotbal a zda skutečně začíná v proklamovanou hodinu.

17:30 – Markéta se nabízí, že dítěti pomůže s přípravou večeře. Následně dle potřeby asistuje.

18:00 – Večeře – ve 2 skupinách. Posléze povídání u stolu – individuální hovor s každým dítětem o prožitém dni. Snaha o terapeuticky vedený hovor. Čas 30 min.

18:30 – 19:00 – úklid domu – každý dostává nějaký úkol

19:00 – 19:30 – individuální hovor Markéty se svým klíčovým dítětem - Kristýnou – téma – neúspěšnost u přijímacích zkoušek, dále se odvíjí hovor velmi osobního charakteru – o osobnosti dívky, o rodině, o jejích problémech. Čas 30 min. Hovor posléze přerušen příchodem jiné dívky.

19:30 – 20:30 - Vychovatelé jsou převážně v pracovně. Průběžně dochází různé děti a probíhají převážně individuální hovory. Jakub – letný kontakt. Příležitostná kontrola úkolů a dodržování režimu. Úkolování.

20:00 – Karla – hovor s dívkou a její matkou při doprovodu dívky do dětského domova – snaha o terapeutické vedení. Čas 30 min.

V závěru zápis příchodů a odchodů jednotlivých dětí během dne a individuální zápisy vychovatelů.

Terénní poznámky po odchodu z dětského domova z 1. pozorovacího dne:

Z povahy zařízení nelze praktikovat stejný postup pozorování jako v DP, kde byla 1 vychovatelka s celou skupinou dětí víceméně pohromadě. Hovory byly velmi krátké, před celou skupinkou. Přítomnost a nepřítomnost vychovatele stejně jako veškeré interakce byly zcela zřejmé.

Zde díky velikosti zařízení, přítomnosti 2 vychovatelů a různému pohybu dětí po zařízení i mimo něj je situace více nepřehledná. Hovory se ale díky tomu odehrávají převážně individuálně a jsou dlouhodobého charakteru. Často dochází k terapeutickým intervencím ze strany vychovatele.

Vychovatelé dále vedou o jednotlivých dětech zápisy, což má pro výzkum cennou povahu. Zaměřit se zejména na zápisy o vybraných dětech.

Typy zápisů – denní zápisy, roční plán, osobní složka včetně psychologických a psychiatrických vyšetření, soudně-znalecké posudky atd.

Priorita – sledovat vybrané děti, sledovat klíčové vychovatele.

Nutné podrobné terénní poznámky.

Příloha 4 Osnova polostrukturovaného rozhovoru s vychovateli

1) Spokojenost vychovatelů v dětském domově Radost

1a) Havní klady a zápory

2) Mají děti možnost navázat specifický citový vztah?

2a) Nejdůležitější faktory, které k tomu v dětském domově Radost napomáhají

2b) Faktory bránící rozvinutí stabilního citového vztahu

3) Důležitost role „klíčového vychovatele“

3a) Charakteristika role „klíčového vychovatele“

4) Spolupráce s rodinami

Příloha 5 Osnova polostrukturovaného rozhovoru s dětmi

1) Mají děti s někým vytvořen stabilní citový vťah?

- osoby, které jsou pro dítě nejdůležitější
- jaká je povaha těchto vztahů
- vztah k vychovatelům

2) Je role „klíčového vychovatele“ důležitá?

- spokojenost se svým „klíčovým vychovatelem“. V případě, že dítě není spokojeno, je v dětském domově někdo, ke komu má blízko?
- za kým dítě jde, když má nějaké trápení. S kým sdílí legraci.
- charakteristika navázaného vztahu

3) Spokojenost v dětském domově

4) Test 3 přání

Příloha 6 Formulář Kovaříkovy modifikace testu rodinných vztahů Anthony a Bene (Kovařík, 1993)

Forma B

T-210

TEST RODINNÝCH VZTAHŮ

Záznamní arch

Jméno a příjmení: nar.:

Bydliště:

Škola: Dat. vyšetření:

Kvantitativní výsledky:

	M	O	J	N	sourozenci					další osoby				
					1	2	3	4	5	1	2	3	4	
City vycház. kladné														
City přich. kladné														
Celkem														
City vycház. záporné														
City přich. záporné														
Celkem														
Preference, shov.														
Zdroj konf. vztahů														

Examinátor

© Psychodiagnostické a didaktické testy, n.p., Bratislava, 1987

Rodina: úplná, neúplná, obnovená, pěst. péče

Rodič žijící mimo se s dítětem stýká: ano - ne

Sourozenci: (jméno), pohlaví, věk, pořadí probanda(: 1.

2. 3. 4.

5. Pořadí probanda:

Další osoby: (příb. vztah, věk): 1.

2. 3. 4.

		M	O	J	N	sourozenci					další osoby							
						1	2	3	4	5	1	2	3	4				
Vycházející city pozitivní mírné	1																	
	2																	
	3																	
	4																	
	5																	
	6																	
	7																	
	8																	
	9																	
	10																	
Celkem																		
Vycházející city pozitivní silné	11																	
	12																	
	13																	
	14																	
	15																	
	16																	
	17																	
	18																	
Celkem																		
Vycházející city negativní mírné	20																	
	21																	
	22																	
	23																	
	24																	
	25																	
	26																	
	27																	
	28																	
	29																	
Celkem																		
Vycházející city negativní silné	30																	
	31																	
	32																	
	33																	
	34																	
	35																	
	36																	
	37																	
	38																	
	39																	
Celkem																		

	-	M	O	J	N	sourozenci					další osoby									
						1	2	3	4	5	1	2	3	4						
Přicházející city	40																			
pozitivní	41																			
mírné	42																			
	43																			
	44																			
	45																			
	46																			
	47																			
	48																			
Celkem																				
Přicházející city	50																			
pozitivní	51																			
silné	52																			
	53																			
	54																			
	55																			
	56																			
	57																			
	58																			
Celkem																				
Přicházející city	60																			
negativní	61																			
mírné	62																			
	63																			
	64																			
	65																			
	66																			
	67																			
	68																			
	69																			
Celkem																				
Přicházející city	70																			
negativní	71																			
silné	72																			
	73																			
	74																			
	75																			
	76																			
	77																			
	78																			
	79																			
Celkem																				
Nadměrná	80																			
preferenze	81																			
	82																			
	83																			
	84																			
Celkem																				
Dělní práce	85																			
	86																			
	87																			
	88																			
	89																			
Celkem																				
Konfliktní	90																			
vztahy	91																			
	92																			
	93																			
	94																			
	95																			
	96																			
	97																			
	98																			
	99																			
	100																			
Celkem*																				

Chování dítěte a výsledky hodnocení jeho citových postojů

1. Členové rodiny, kteří obdrželi od dítěte
 - a) převážně pozitivní city
 - b) převážně negativní city
 - c) ambivalentní

2. Členové rodiny, od kterých dítě obdrželo
 - a) převážně pozitivní city
 - b) převážně negativní city
 - c) ambivalentní

3. Poměr mezi city vycházejícími a přicházejícími, příp. diskrepance

4. Členové rodiny podle stupně celkového citového hodnocení

osoba, která je hlavním pramenem	objektem	lásky
osoba, která je hlavním pramenem	objektem	nepřátelství
osoba, která je zdrojem konfliktních vztahů:		
nadměrně preferovaná osoba:		
osoba v domácnosti nejvíce zaměstnaná:		

5. Zvlášť významné odpovědi

6. Chování dítěte během testové situace (úzkost, agrese, nejisté, nedbalé volby, motivace, atd.)

7. Adaptační mechanismy

8. Interpretace

Příloha 7 Shrnutí diplomové práce (Zemánková, 2003)

Název práce: Specifické citové vztahy dětí z dětského domova rodinného a internátního typu.

7.1 Uvedení do problematiky

Jednou ze základních psychických potřeb člověka je potřeba životní jistoty založená na stabilním citovém vztahu. Není-li tato potřeba dostatečně naplňována, je zde riziko vzniku citové deprivace a dalších společensky nežádoucích jevů.

Jednou z nejvíce ohrožených skupin jsou děti, které byly umístěny do dětských domovů. Taxová (1967), která podmínky v dětských domovech intenzivně zkoumala, poukazuje na řadu nedostatků v péči o děti v dětském domově. Píše, že vychovatelé, aby zvládli výchovný proces v celé jeho šíři a aby dosáhli splnění všech vytčených úkolů, kladou pak nejednou tyto požadavky příliš kategoricky, často i zvýšeným hlasem. Nedovedou-li si svou práci dobře zorganizovat, nezbyvá jim času a sil k tomu, aby si s dětmi v klidu a od srdce pohovořili. Příčiny nedostatků nevyplývají ani tak z podstaty výchovného procesu v dětských domovech, jako spíše ze stavu těchto zařízení. Jde tu především o velký počet nekvalifikovaných vychovatelek, o vychovatele, jejichž vlastní citový život je nevyrovnaný apod. Negativně působí též časté obměny dětí i personálu. Tam, kde se vychovatelé této problematice věnují, probíhá i adaptace dítěte na nové prostředí snáze a rychleji a nevykazuje tak závažné obtíže.

Děti se v dětském domově nerodí, nýbrž přichází v pozdějším věku, často s rozličnými zkušenostmi, ať už z předchozí ústavní péče, od jiných vychovatelů, nebo z rodiny. Vychovatel většinou nezná ani budoucnost dítěte, sdílí s ním tedy pouze určitou omezenou část života, což má vliv na jejich vzájemný vztah a motivaci. Taxová (1967) dále píše, že hrozí nebezpečí, že rozpracování cílů zůstane jen v rovině formálních úkolů a plánování se stane záležitostí přípravy rozličných výchovných akcí, bez hlubšího promyšlení jejich smyslu, účinku a dosahu. Formální požadavky pak vedou děti k formálnímu plnění úkolů, aniž by rozvíjely jejich osobnost.

V oblasti specifického citového vztahu se řada výzkumů shoduje na tom, že vytvoření takového vztahu není ani tak závislé na biologické příbuznosti a spíše než kvantita vztahu ho ovlivňuje jeho kvalita. Schaffer (1977) oproti Bowlbymu uvádí, že děti jsou schopné vytvořit si specifický citový vztah k více osobám a tedy mnohočetná péče o děti není pro rozvoj specifického citového vztahu problémem. Důležitá je však kontinuita a stabilita vztahů, jejich intenzita, kvalita a řada dalších faktorů. Ainsworthová (1962) rozlišuje několik typů mnohočetné péče podle toho, zda je vztah kontinuální a zda je přítomen hlavní pečovatel. Pokud jsou obě podmínky splněné, hodnotí Ainsworthová takovou péči jako pro dítě dostatečnou k navázání hlubšího citového vztahu.

Cílem mého výzkumu je zmapovat citové vztahy dětí žijících v dnešních dětských domovech. Ohniskem mého výzkumného záměru je otázka, zda mají tyto děti možnost vytvořit si k nějaké dospělé osobě v dětském domově specifický citový vztah a zda se liší podmínky pro vytvoření takového vztahu v dětském domově internátního a rodinného typu.

Tento výzkum vznikl na základě mého dlouhodobého zájmu o život dětí v kojeneckých ústavech a dětských domovech. Následně jsem měla možnost seznámit se se skandinávským sociálním modelem, blíže pak se systémem péče o děti umístěné v dětských

domovech v Dánsku. Tyto poznatky mi otevřely zcela nový úhel pohledu na věc a v diplomové práci je využívám ve formě inspirativních poznámek.

7. 2 Použité metody a způsob sběru dat

Pro pochopení komplexnosti povahy citových vztahů dětí jsem zvolila kvalitativní metodu a jako hlavní metodu zúčastněného pozorování. Za objekt pozorování jsem vybrala dva odlišné typy dětských domovů – internátní a rodinný typ, z nich vždy jednu výchovnou skupinu, resp. rodinnou buňku, a z ní dvě děti, které jsem podrobila intenzivnějšímu pozorování. Časově jsem si výzkum naplánovala na školní rok, aby byly podmínky co nejtypičtější, stanovila jsem si pozorovací dobu v každém domově 6 dní. Data získaná z pozorování jsem zapisovala do tabulky. Kategorie v tabulce jsem sestavila na základě nestrukturovaného pozorování v průběhu přípravy výzkumu. Pozorování i další níže zmíněné metody jsem zaměřila vzhledem k cíli výzkumu na citové vztahy dětí v dětském domově. Zvláštní pozornost jsem věnovala vztahu kmenového vychovatele k vybraným dětem. Uvažovala jsem o tom, zda je možné, aby dítě navázalo v dětském domově specifický citový vztah s dospělou osobou. Kromě zapisování do tabulek jsem si z každého dne zapisovala řadu dalších informací ve formě terénních poznámek. Dále jsem podrobila obě kmenové vychovatelky i vybrané děti polostrukturovanému rozhovoru. Na základě konzultací s PhDr. J. Kovaříkem jsem do výzkumu zahrнула též Kovaříkem (1993) na podmínky náhradní výchovné péče modifikovaný test rodinných vztahů Bene-Anthony. Jedná se o test pro zjišťování citových vztahů dítěte. Tento test jsem provedla s vybranými dětmi.

7. 3 Popis vybraných dětských domovů

Pro diplomovou práci jsem vybrala charakteristické představitele dvou základních typů dětských domovů – rodinného a internátního typu. S oběma jsem měla již dlouhodobou předchozí zkušenost formou stáží.

Dětský domov internátního typu

Vybraný dětský domov je charakteristickým představitelem tohoto typu zařízení. Vznikl na místě původního záměčku, na okraji malé vesnice, mimo zástavbu. Dopravní spojení je zřídka. Děti jsou často odkázány na hromadný svoz někým z vychovatelů. Izolace dětí od okolí je tedy poměrně značná.

Výchovnou skupinu tvoří cca 12 dětí rozdělených podle věku a kromě nejmenších též podle pohlaví. Celkem je v dětském domově cca 50 dětí. S přibývajícím věkem tedy dítě odchází do jiné skupiny, mezi nový kolektiv a k novým vychovatelům. O každou skupinu se starají střídavě dva denní vychovatelé a několik nočních. Přítomen je vždy se skupinou jeden denní vychovatel, noční vychovatel má na starosti více skupin. Pracovní doba denních vychovatelů končí krátce po večeři, poté nastupuje noční směna. Častá je přítomnost dobrovolníků či stážistů. Soukromí dětí je velmi omezené. Spí ve 2 ložnicích, které jsou průchozí. Program je organizovaný skupinově, rozplánovaný do časových intervalů. Kroužky absolvují děti takové, jaké nabízí dětský domov. Stravování je hromadné v jídelně. Podíl dětí na běžném chodu je minimální. Úklid zajišťují (vyjma osobních věcí) uklízečky, o jídlo se starají kuchařky.

Celkový dojem: Ve skupině byla patrná vysoká míra stresu. Vědomí skupinové sounáležitosti zde chybělo. Děti byly agresivní, nervózní a uplakané. Vychovatelku stálo značné úsilí pouze děti usměrňovat, tlumit rozpory a vznikající agresie. Nezbyl zde prostor pro individuální kontakt.

Dětský domov rodinného typu

Domov je situován v zástavbě řadových rodinných domků v několika menších budovách. Každou budovu obývají dvě rodinné buňky, každá po cca 8 dětech, které jsou heterogení vzhledem k věku i pohlaví. Celkem je v dětském domově cca 50 dětí. V každé bytové jednotce je několik pokojů, obývací pokoj, kuchyň a sociální zařízení. Děti spí v ložnicích po 2 – 3. O rodinku pečují stejně jako v internátním typu 2 vychovatelé denní a několik nočních, přičemž vždy je přítomen jeden vychovatel. Pracovní doba denních vychovatelů končí o něco později než v internátním dětském domově, stále však několik hodin před večerkou dětí. Také zde je častá přítomnost dobrovolníků či stážistů. Režim je více individuální. Děti navštěvují kroužky mimo dětský domov, volný čas je částečně organizován, ale zároveň se dbá na individuální potřeby dětí. Stravování je z části hromadné v jídelně, částečně si ale děti připravují jídlo samy v kuchyňce nebo si ho z jídelny nosí do bytu. Děti mají možnost svačit dle svých potřeb. Také se částečně podílí na běžném chodu zařízení – obstarávají úklid a někdy stravování. Z velké části ale stále vypomáhá pomocný personál.

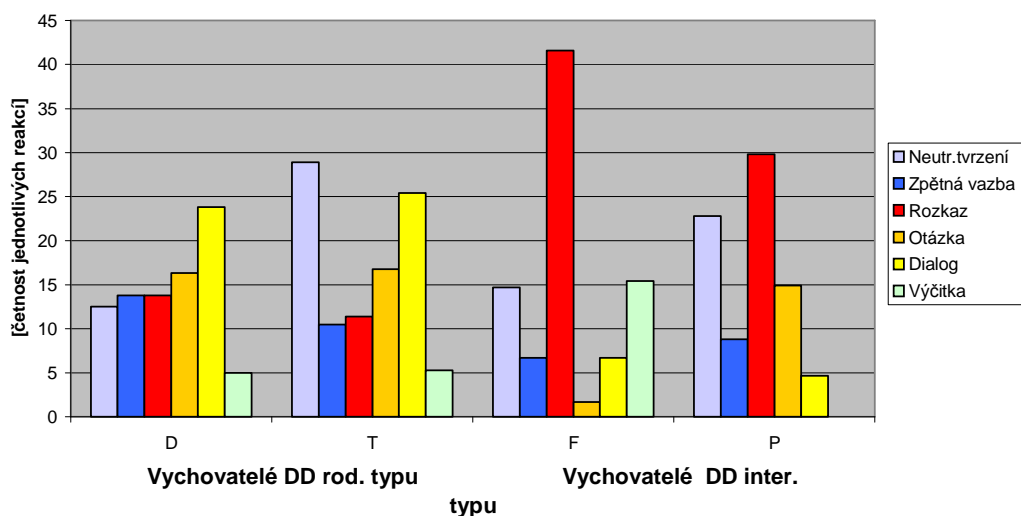
Celkový dojem: Skupina byla převážně klidná. Děti se dokázaly většinou dohodnout bez zásahu vychovatele. Starší děti převzaly vzhledem k mladším pečující roli. Bylo zde patrné vědomí sounáležitosti se skupinou a radost všech, že děti patří právě do této skupiny. I zde probíhala komunikace vychovatele většinou k více dětem, individuální komunikace však také nechyběla.

7. 4 Výběr pozorovaných dětí

Z každého dětského domova byly vybrány 2 děti, které jsem přednostně pozorovala. Základním kritériem výběru byl co nejnižší věk dětí. Aby bylo možné provést později srovnávací analýzu, stanovila jsem si několik dalších kritérií: stejné pohlaví dětí, srovnatelný věk, délka umístění v dětském domově alespoň jeden rok, jedno z dětí ve skupině více aktivní, druhé pasivní. Podmínkou pro vybrání vychovatelů a pozorované skupiny bylo působení vychovatelů v zařízení alespoň tři roky.

7.5 Výsledky

7.5.1 Komunikační model vychovatelů

Obrázek 1: Model komunikace vychovatelů v obou typech dětských domovů (DD)

Legenda (stejná legenda též k následujícím obrázkům 3 – 10):

Neutr. tvrz. – oznamovací věta

Zpětná vazba – reakce na dítě

Rozkaz – věta nařizující něco dítěti

Otázka – tázací věta zjišťující nějakou skutečnost

Dialog – konverzace s dítětem

Výčitka – vyčítání počínání dítěte

Zatímco v komunikaci v dětském domově rodinného typu převládá u vychovatelů neutrální tvrzení a dialog, v dětském domově internátního typu výrazně převažoval v komunikaci rozkazovací způsob. Ukazuje se tedy, že komunikační model se liší v souvislosti s typem zařízení spíše než s osobnostními vlastnostmi vychovatelů.

7.5.2 Přítomnost a činnost vychovatele

Dětský domov rodinného typu

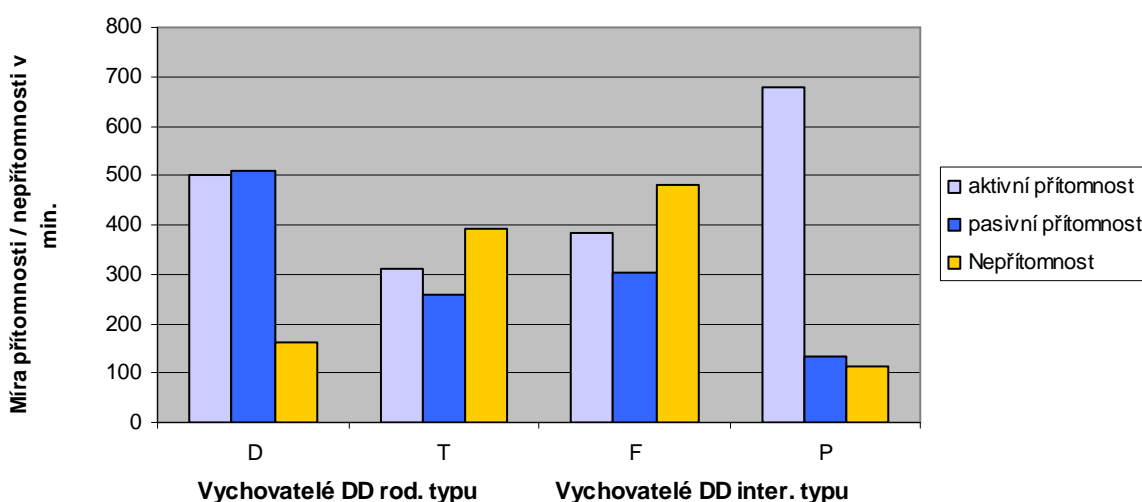
Tab. 1: Pracovní doba a přítomnost vychovatelů v pozorované rodince v dětském domově rodinného typu

Vychovatel	D	D	D	Σ	T	T	T	Σ
aktivní přítomnost	240 min	105 min	155 min	500 min	120 min	120 min	60 min	310 min
pasivní přítomnost	105 min	195 min	210 min	510 min	60 min	75 min	120 min	260 min
nepřítomnost	15 min	30 min	115 min	160 min	150 min	165 min	60 min	390 min
Měř. čas	13:00 - 19:00	13:00 - 18:30	10:00 - 18:00	-	13:00 - 18:30	13:00 - 19:00	9:00 - 13:00	-
Počet hod	6	5,5	8	19,5	5,5	6	4	15,5

Dětský domov internátního typu

Tab. 2: Pracovní doba a přítomnost vychovatelů v pozorované skupině v dětském domově internátního typu

Vychovatelé	F	F	F	Σ	P	P	P	Σ
aktivní přítomnost	180 min	105 min	100 min	385 min	300 min	180 min	200 min	680 min
pasivní přítomnost	45 min	75 min	185 min	305 min	5 min	120 min	10 min	135 min
nepřítomnost	135 min	150 min	195 min	480 min	55 min	30 min	30 min	115 min
Měř. čas	14:00 - 20:00	14:30 - 20:00	9:00 - 17:00	-	14:00 - 20:00	14:30 - 20:00	9:00 - 13:00 (17:00)	-
Počet hod	6	5,5	8	19,5	6	5,5	4	15,5

Obrázek 2: Přítomnost vychovatelů s dětmi v obou dětských domovech (DD)

Legenda:

Aktivní přítomnost – vychovatelka je v přímé interakci s dětmi.

Pasivní přítomnost – vychovatelka je u dětí fyzicky přítomna, avšak nekomunikuje s dětmi ani jinak nenavazuje s nimi kontakt

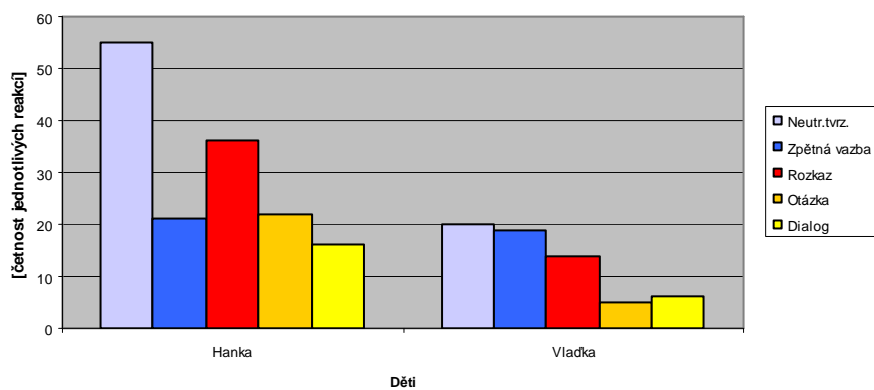
Nepřítomnost – vychovatelka odešla ze skupiny/rodinky. Je fyzicky nepřítomna

Z grafu vyplývají velké individuální rozdíly v míře přítomnosti vychovatelů s dětmi. Zde je patrná převážná závislost na osobnostních rysech vychovatelů. Rozložíme-li výsledky pouze na přítomnost – nepřítomnost vychovatele se skupinou, převládá u všech vychovatelů výrazně přítomnost, avšak hodnoty se liší vzhledem k aktivitě či pasivitě přítomnosti vychovatelů.

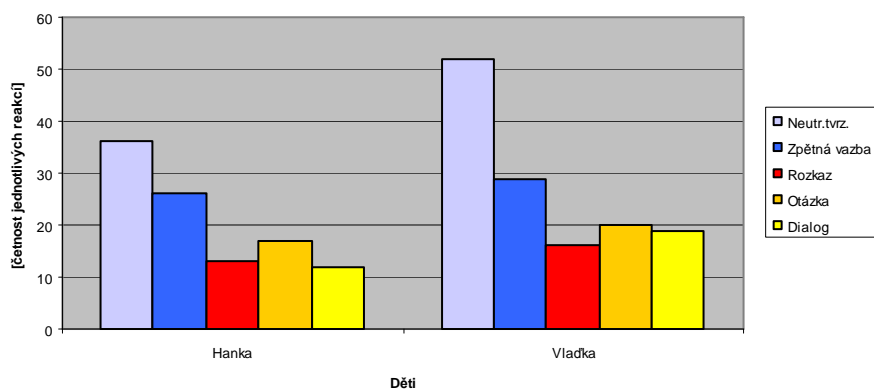
7. 5. 3 Interakce

7. 5. 3 a) Interakce: kmenový vychovatel – dítě

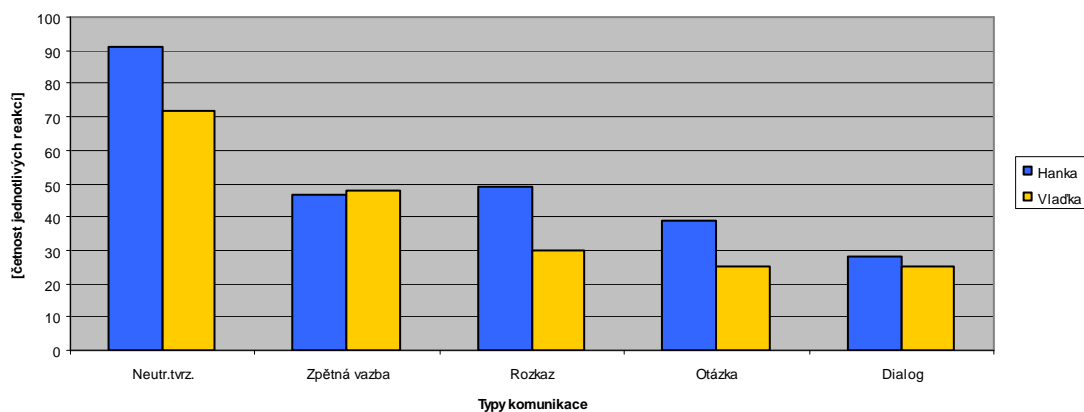
Dětský domov rodinného typu

Obrázek 3: Komunikace vychovatelky D s pozorovanými dětmi v dětském domově rodinného typu

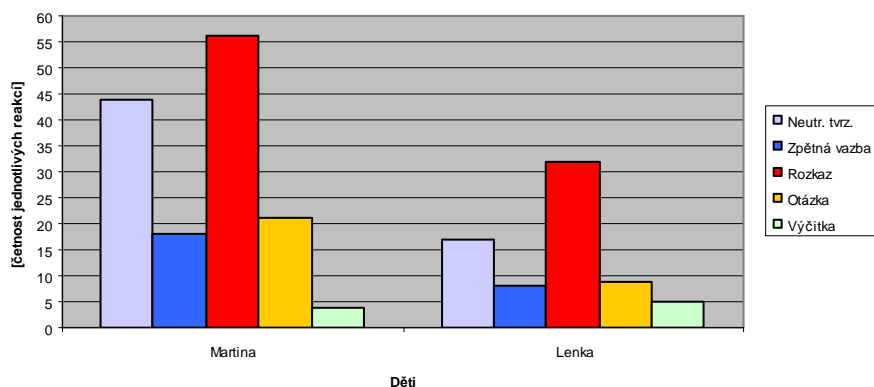

Obrázek 4: Komunikace vychovatelky T s pozorovanými dětmi v dětském domově rodinného typu

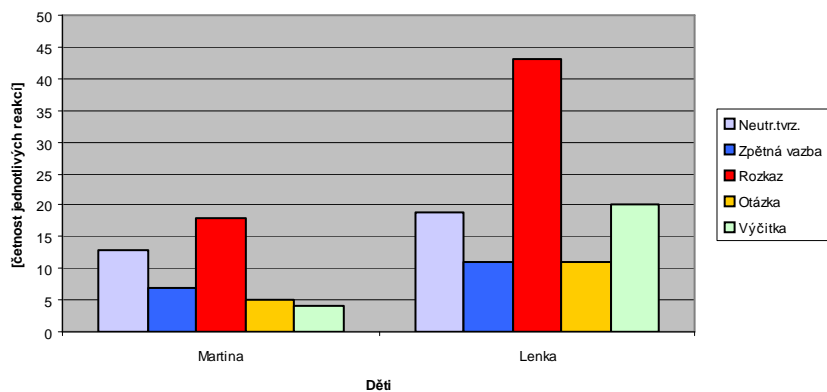

Obrázek 5: Komunikace obou vychovatelek s pozorovanými dětmi v dětském domově rodinného typu

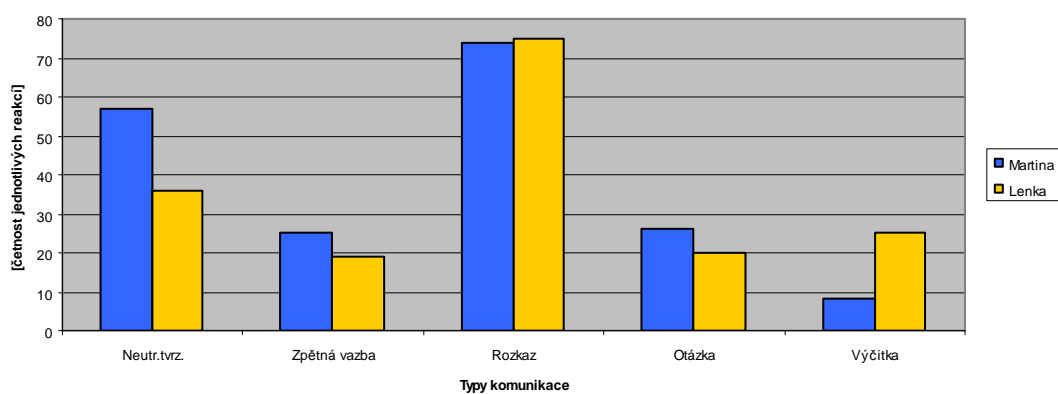
Dětský domov internátního typu

Obrázek 6: Komunikace vychovatelky P s pozorovanými dětmi v dětském domově internátního typu

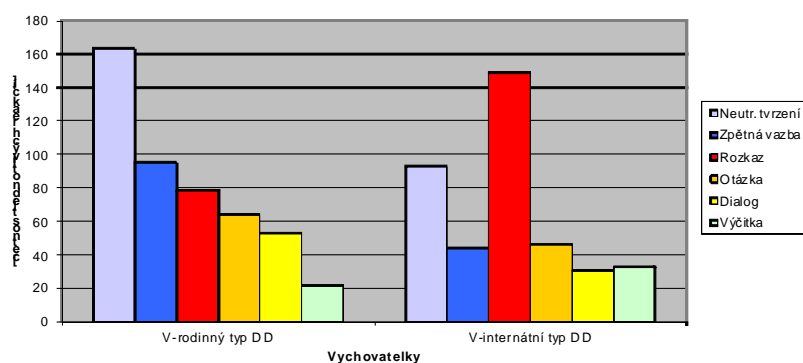

Obrázek 7: Komunikace vychovatelky F s pozorovanými dětmi v dětském domově internátního typu

Obrázek 8: Komunikace obou vychovatelek s pozorovanými dětmi v dětském domově internátního typu

Srovnání komunikace vychovatelů v obou typech dětských domovů

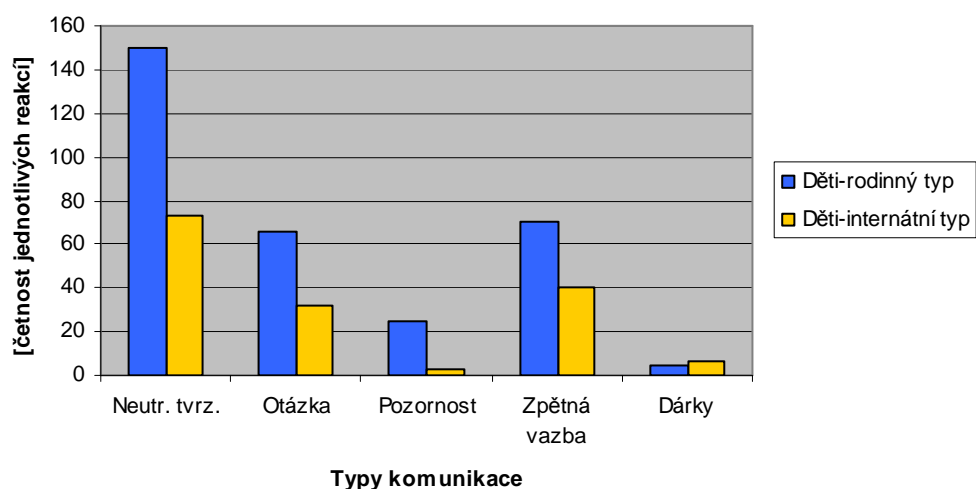

Obrázek 9: Srovnání komunikace vychovatelek v obou dětských domovech (DD)

V obou domovech jsem zaznamenala vzájemně protikladný sklon vychovatelů v komunikaci s dětmi. Zatímco jeden více komunikoval s jedním dítětem, druhý vychovatel naopak s druhým. Zatímco jedna vychovatelka používala k jednomu dítěti více rozkazu než k druhému, druhá vychovatelka právě naopak. Avšak přihlédneme-li k údajům o společné činnosti, je patrné, že vychovatelka, která méně komunikovala s jedním dítětem, s ním trávila více času společnou činností. Nepotvrdilo se tedy očekávání, že chování vychovatelů bude zejména závislé na kritériu aktivita/pasivita dítěte. Preferenci určitého dítěte si vysvětlují osobními sympatiemi vychovatelů k dítěti, o čemž svědčí též výpovědi vychovatelů v rozhovorech.

V obou dětských domovech byla společná činnost nedostačující. V dětském domově rodinného typu byla omezena v průběhu mého pozorování pouze na několik hodin. Téměř ve všech případech společného času se jednalo o přípravu do školy. V dětském domově internátního typu jsem zaznamenala v průběhu šesti dní pozorování pouze několik minut společné činnosti s dětmi o samotě. U vychovatelky F zcela chyběl dialog. Je zřejmé, že velká výchovná skupina a homogenita dětí v dětském domově internátního typu výrazně ztěžuje podmínky pro individuální kontakt vychovatele s dětmi.

7. 5. 3 b) Interakce dítě – kmenový vychovatel

Obrázek 10: Srovnání komunikace dětí s vychovateli v obou dětských domovech

Výrazné rozdíly jsem zaznamenala v komunikaci dětí s vychovateli v obou dětských domovech, kdy děti byly iniciátory. V rodinném dětském domově navazovaly děti komunikaci s vychovatelkou častěji než v internátním dětském domově. Z výsledků je patrný opět vliv typu zařízení. Podmínky dětského domova internátního typu a z toho vyplývající model komunikace vychovatelů brání možnosti interakcí dětí s vychovateli.

Fyzický kontakt byl v obou domovech minimální. Děti se ani v jednom domově nechtěly s vychovatelkami mazlit ani si s nimi povídat. Naopak s praktikanty se mazlily velmi rády a upoutávaly jejich pozornost.

7. 5. 3 c) Jiné interakce

Tab. 3: Interakce jiných osob s dětmi v obou typech dětských domovů

Dětský domov	Rodinný typ		Internátní typ	
	Hanka	Vlad'ka	Martina	Lenka
Počet osob	18 osob + 1 skupina	22 osob + 1 skupina	14 osob	12 osob

Děti v dětském domově rodinného typu měly častější kontakt s dobrovolníky, což na jednu stranu mělo kladný vliv na rozvoj dětí, avšak často aktivity dobrovolníků narušovaly a omezovaly program a interakci vychovatelů s dětmi.

7. 5. 4 Rozhovor

7. 5. 4 a) Shrnutí ze strukturovaného rozhovoru s vychovateli z obou dětských domovů

Výpovědi jednotlivých vychovatelů se od sebe značně liší. Níže uvádím tedy stručný souhrn nejdůležitějších informací, které ze strukturovaného rozhovoru s každou z vychovatelek vplynuly:

Rodinný typ dětského domova:

- **Vychovatelka D** klade důraz na nutnost práce s rodiči, na dobrou výchovu dětí. Stejně jako F a P si také ona stěžuje na nedostatek financí. Je si vědoma nutnosti posilovat skupinovou soudržnost. Bere děti takové, jaké jsou. Ví, že je není možné od základu změnit. Vychovatelka odpovídala s vědomím vlastní odpovědnosti za děti a vědomím toho, že jí chybí určité odborné znalosti.
- **Vychovatelka T** odpovídala velmi konkrétně, prakticky a zejména stručně. Odpovědi jsou spíše materiální povahy. Nejvíce jí vadí přemíra administrativy. Dlouho nedokázala odpovědět na otázku, co se jí nejvíce líbí.

Internátní typ dětského domova:

- **Vychovatelka F** je velmi nespokojená s internátním typem domova. Vyzdvihuje přednosti typu rodinného. Zdůrazňuje nedostatek financí. Nechá se rozzlobit neschopností dítěte. Těší ji, když je označena za nejlepší tetu. Cítí se spravedlivá, ale přiznává, že má své oblíbené dítě. Snaží se však k němu chovat stejně jako k jiným. Příčinu špatného chování dítěte vidí v něm samotném. Zdůrazňuje své zásluhy. Odpovědi vychovatelky byly zaměřené na konkrétní výsledky, např. dobré známky ve škole, slušné chování.
- **Vychovatelka P** si je vědoma toho, že děti jejich osud značně poznamenal a že situaci zhoršuje to, že tyto děti se koncentrují na jedno místo. Zdůrazňuje nedostatek financí. Na otázky typu, co se jí v domově nejvíce líbí, nedokázala odpovědět. Radost jí udělá, když se s ní dítě přijde pomazlit. Nerozčiluje se, což je v souladu s chováním, které jsem u ní pozorovala. Odpovědi vychovatelky P byly založené převážně na pocitech.

Obě vychovatelky v dětském domově internátního typu se shodují, že klíčovým problémem jsou finance a velký počet dětí ve skupinách.

7. 5. 4 b) Shrnutí ze strukturovaného rozhovoru s pozorovanými dětmi z obou dětských domovů

Ve výpovědích dětí je velká shoda bez ohledu na typ zařízení. Informace z jednotlivých rozhovorů lze shrnout do následujícího závěru:

Všechny děti velmi zdůrazňovaly potřebu rodičů a citový odstup od dětského domova. Nepotřebují si povídat, pomazlit se. V obou domovech se děti shodly na stejné vychovatelce, kterou měly oblíbenější. V dětském domově internátního typu, protože je hodná, v dětském

domově rodinného typu, protože všechno dovolí. V dětském domově rodinného typu projevovaly dívky poměrně spokojenost s rodinkou, v dětském domově internátního typu si na několik dětí každá dívka stěžovala.

Kromě Martiny (která si přála materiální věci a živé miminko), je jedno ze 3 přání dětí, být s někým z rodiny.

7. 5. 5 Shrnutí Modifikace testu rodinných vztahů

Z výsledků je zjevná disproporce mezi subjektivním a reálným sociálním polem. Dívky jsou citově orientované na vlastní rodinu a nikoli na dětský domov. Všechny přiřadily většinu citů osobám z rodiny, nikoli vychovatelkám. Dochází zde k obraně "přemístění". Tyto city k rodině byly v naprosté většině výhradně pozitivní, což svědčí o nadměrné idealizaci vztahu. Naopak negativní city přiřadily ve velké míře panu "Nikdo". Jedná se tedy o obranu "popření".

Osoba vychovatele byla zvolena na začátku testu pouze u jedné dívky. U dvou dívek později dodána, u jedné zcela chyběla. U všech dívek obdržela postava vychovatele velmi málo lístků. Většina z nich obsahovala negativní city.

Lze konstatovat, že všechny děti jsou citově fixované na někoho z rodiny, tyto vztahy jsou nestabilní, často zidealizované a ve většině případech je kontakt velmi zřídka. Děti mají tedy citovou vazbu k nějaké osobě, ta však není dostatečně uspokojována.

7. 6 Dětský domov v Dánsku

Okolnosti pozorování

V Dánsku mi byla umožněna přítomnost s dětmi a pozorování pouze v jednom dětském domově – tzv. mini-instituci a to pouze na jedno odpoledne. Ostatní z důvodu ochrany soukromí dětí návštěvu odmítli. V zařízení jsem strávila čas od 16:00 do 22:00. Oproti dětem v dětských domovech v České republice nejsou děti v mini-instituci v Dánsku zvyklé na návštěvy dobrovolníků či stážistů, tedy má přítomnost zcela jistě významně ovlivnila jejich chování. Zapisování nebylo možné provádět - z důvodu ochrany dětí - bezprostředně, ale až po odchodu.

Popis dětského domova:

Domov je situován v malém rodinném domku v běžné zástavbě. Domek se velikostí i vzhledem nijak neliší od ostatních. Je jednopatrový se zahradou. Vznikl v roce 1991 na základě předchozích zkušeností s podobnými zařízeními. (První mini-instituce vznikla v Dánsku v roce 1977).

Celkem je zde umístěno 7 dětí, o které pečují 6 vychovatelů a jeden vedoucí vychovatel. Věk vychovatelů je velmi různorodý. Pohlavím je polovina žen, polovina jsou muži. Každý vychovatel je "klíčovým vychovatelem" některého z dětí. Děti oslovují vychovatele křestním jménem. Dále do dětského domova dochází praktikantka a hospodyně. Na 3 hodiny týdně dochází do dětského domova psycholog.

V přízemí se nachází kuchyň s jídelnou, obývací pokoj, koupelna a pracovna pro vychovatele, ve které též nocují. V případě potřeby si sem mohou přes noc vzít nějaké z dětí, kterému je např. smutno. V 1. patře je 6 pokojů. Každé dítě má svůj pokoj, pouze dvě sestry mají pokoj dohromady. Dále je zde sociální zařízení.

Děti navštěvují školy i veškeré volnočasové kroužky mimo dětský domov. Nejstarší dívka bydlí na ubytovně při škole, kterou si zvolila. Volný čas je zcela přizpůsoben individuálním potřebám dětí.

Zápis z pozorování:

Po mém příchodu do dětského domova byly přítomni oba vychovatelé muž (55 let) a žena (35 let) a vedoucí vychovatelka, která po krátké chvíli odešla. S vychovatelem jsem šla vyzvednout dítě z volnočasového klubu (podobné jako školní družina). Vychovatel hovořil asi 15 minut o dívce s paní učitelkou. Po cestě zpátky se držela dívka vychovatele za ruku a povídali si. Vychovatel jí vysvětlil důvod mé návštěvy. Po příchodu do domova již byla přítomna praktikantka (dlouhodobá stážistka v rámci povinné půlroční školní praxe), která pomáhala s přípravou večeře – grilování kuřat na zahradě. Děti si hrály okolo. Vychovatelka pomáhá s vařením a baví se s dětmi. Na stole je upečený koláč. Děti chodí svačit dle libosti. Kromě koláče mají pestrý výběr též v lednici. Atmosféra je uvolněná. Děti spontánně komunikují mezi sebou či s vychovatelem nebo praktikantem. Mezitím vychovatel odvezl autem jednoho chlapce na kroužek boxu. Po jeho příjezdu je již připravená večeře a usedá se ke stolu. Kromě chlapce, který je na boxu a nejstarší dívky, která je na internátu, jsou všichni včetně obou vychovatelů a praktikantky večeře přítomni. Večeří se velmi zvolna. Děti si nabírají jídlo samy. Společně si všichni povídají o novinkách ze dne, kdo pojedí na víkend domů a o plánované oslavě narozenin jednoho z dětí. Společně se domlouvala narozeninová hostina. Po večeři odjíždím autem s vychovatelem pro chlapce na box. Po cestě zpět si vychovatel s chlapcem o kroužku povídá. Po příjezdu se chystá koupání nejmladšího dítěte (1 rok). Starší dívky asistují u koupání. Ostatní děti jsou buď na pokojích nebo se baví s vychovatelem. V průběhu celého večera telefonují dětem jednotliví rodiče. Také děti samotné mají volně přístup k telefonu a mohou zavolat svým rodičům nebo kamarádům. Ve 20:00 si všichni včetně vychovatelů sedají k televizi. Jedna dívka si přivedla svou kamarádku, a tak obě po chvíli odchází povídat si do pokoje dívky. Vychovatelé se s dětmi příležitostně baví. Je zde prostor pro individuální komunikaci, kterého zejména "klíčové děti" přítomných vychovatelů využívají pro rozhovor. Jedna dívka se drží se svým "klíčovým vychovatelem" za ruku. Vychovatelé zapisují průběh uplynulého dne do denníků. "Klíčové vychovatele" jej zapisují se svými "klíčovými dětmi". Po televizním pořadu jdou děti postupně spát. Jeden vychovatel si jde při té příležitosti ještě popovídat se svým "klíčovým dítětem" na pokoj. Jedno z dětí dostalo hlad, a tak si vyndává z lednice talíř s palačinkami. Nejstarší z dětí může být ještě vzhůru. Ve 22:00 odjíždím společně s vychovatelem a do rána zůstává pouze vychovatelka.

Děti byly klidné, atmosféra v domově příjemná, rodinná. Ke mně přistupovaly děti spíše s ostychem. Za celé odpoledne jsem nezaznamenala žádnou hádku.

7. 7 Shrnutí výsledků diplomové práce

Z analýzy dat a odpovědí na výzkumné otázky je patrné, že *sociální pole* v obou typech dětských domovů se liší. Výsledky Modifikace testu rodinných vztahů (Kovařík, 1993), poukazují na to, že sféra vychovatelů byla velmi málo zaplněna a tvořily ji zejména negativní city. Oblast rodinných příslušníků – Kovaříkova (1993) sféra okolního světa - byla v dětských domovech velmi značně zastoupena, mírně převažujícími pozitivními city. Je zřejmý značný rozpor mezi reálným a subjektivním sociálním polem. Sociální pole se významně lišilo od sociálního pole v dánském dětském domově, kde děti měly výrazně menší počet vztahů a ty byly stabilnější povahy.

Sociální interakce vychovatelů s dětmi byly v obou dětských domovech rozdílné. Vliv na sociální interakce mělo složení skupiny, výchovný styl i způsob vedení dětského domova. V souladu s tvrzením Taxové (1967) tedy nevyplývají tyto příčiny ani tak z podstaty výchovného procesu v dětských domovech, jako spíše ze současného stavu těchto zařízení. V internátním dětském domově bylo ve skupině mnoho dětí homogenních vzhledem k pohlaví a věku, což kladlo vysoké nároky na práci vychovatele a zvyšovalo stres dětí i vychovatelů. Pro individuální přístup nebyl prostor. Dívky měly individuální kontakt s vychovatelem pouze několik minut týdně. Oba kmenoví vychovatelé též vykazovali obdobný styl chování, který vyplýval ze snahy zvládnout celou skupinu dětí. Komunikace vychovatelů se tak omezila na rozkazy a byla většinou jednostranná. Zjištění o vztahu typu zařízení a povaze sociálních interakcí se shodují s tvrzením Taxové (1967), která píše, že vychovatelé, aby zvládli výchovný proces v celé jeho šíři a aby dosáhli splnění všech vytčených úkolů, kladou pak nejednou tyto požadavky příliš kategoricky, často i zvýšeným hlasem. V rodinném dětském domově byla situace poněkud lepší, vychovatel měl díky heterogenitě skupiny a menšímu počtu dětí, více času a prostoru pro individuální přístup, avšak ten nebyl často vhodně využit. Vychovatelům chyběl profesionální přístup, což bylo umocněno přítomností problémového dítěte. Prostor pro individuální péči byl také omezen společnými aktivitami dětského domova, které vedení ve spolupráci s občanskými sdruženími v dětském domově a dobrovolníky organizovalo. Děti byly často v kontaktu s mnoha cizími lidmi. V rodinném dětském domově se potvrdilo tvrzení Taxové (1967), že došlo pouze k rozpracování cílů, avšak často chyběla jejich realizace díky malé motivaci, protože plány vychovatelů byly často přerušeny akcemi dobrovolníků nebo sponzorů. Děti v obou dětských domovech zažívaly časté organizační změny. Neměly tedy jistotu a řád ve výchově. Negativně působí též časté obměny dětí i personálu. Sociální interakce vychovatelů s dětmi v dánském dětském domově se lišily kvalitou i kvantitou, což bylo dáno již ze stylu vedení dětského domova, funkcí „klíčového vychovatele“, jiným poměrem vychovatelů ku dětem, profesionálnější přístupem a stabilitou vztahů.

Ani v jednom ze zkoumaných typů dětských domovů si dívky nevytvořily *specifický citový vztah* s vychovatelem ani s jinou dospělou osobou. Podmínky pro vznik specifického vztahu se ukázaly být nedostatečné. Pro práci s citovým životem dítěte nebyl prostor, individuální péče byla minimální. Podle kategorií Ainsworthové (1962) lze mnohočetnou péči v rodinném dětském domově charakterizovat jako péči, kdy chybí hlavní pečovatelský a zodpovědnost za děti je rozložena na více vychovatelů. V internátním dětském domově lze mluvit o kombinaci mnohočetné a nekontinuální péče. Dívky zažívaly ve skupině časté změny a také v průběhu věku je čekal přechod do vyšší skupiny. Dětem chyběla jistota ve výchově, zažívaly časté změny vychovatelů i dětí ve skupině, které vedly k nejistotě z vlastní budoucnosti. Výsledky ukázaly fixaci dětí na některého člena rodiny. Tento vztah však nabýval idealizované nikoli reálné podoby. Kromě nedostatečných podmínek v dětských

domovech a v samotné péči vychovatelů i tato fixace, se kterou vychovatelé ani jiní odborníci nijak nepracovali, bránila dětem navázat jiný stabilní citový vztah.

V dánském dětském domově lze podle kategorií Ainsworthové (1962) hovořit o mnohočetné péči, kde je přítomen hlavní pečovatel, který poskytuje dítěti dostatečnou péči, a dítě je pouze na určitou dobu předáno do péče jiné osoby. Ve srovnání s dánským systémem jsem zaznamenala odlišnosti, které se jeví, že mají na vývoj citového vztahu významný vliv. Důležitou roli zde hraje zejména poměr vychovatelů k dětem, přítomnost dvou vychovatelů najednou, kdy jeden zůstává na noc, funkce "klíčových vychovatelů" a stabilita tohoto vztahu, respektování soukromí dětí, podporování pocitu důležitosti a hodnoty dítěte, poskytnutí pocitu přijetí a bezpečí, jistá budoucnost, ochrana soukromí a zájem o dítě, aktivní kontakt s rodiči, profesionální přístup vychovatelů založený na předchozím studiu a sebezkušenostním výcviku a omezení výchovné péče o dítě na stálý počet vychovatelů, kteří se nemění. Důležitou úlohu hraje též to, že skupina dětí se mění pouze zřídka, když odchází dospělé dítě a na jeho místo přichází nové. Vychovatelé mají velkou míru samostatnosti, vedení domova jejich aktivity příliš neorganizuje.

Na základě výsledků práce jsou uvedena doporučení, která by mohla vést ke zlepšení podmínek pro rozvoj specifického citového vztahu v prostředí českého dětského domova:

- 1) Individuální přístup k jednotlivým dětem: Přítomnost alespoň dvou vychovatelů ve stejnou dobu. Heterogenita skupiny dětí vzhledem k pohlaví i věku.
- 2) Zajištění stability a kontinuity výchovné péče. Poskytnutí pocitu přijetí a bezpečí: Potlačení neočekávaných změn ve výchově. Omezení spolupráce s dobrovolníky a praktikanty a naopak posílení výchovy dětí pouze několika lidmi, kteří tvoří pro děti stabilní tým. Zavedení role "klíčového vychovatele". Zajištění stability dětí ve skupině – společné umístění dětí, které mají podobné problémy a čeká je přibližně stejná délka pobytu v zařízení. Poskytnutí dětem vědomí jisté budoucnosti.
- 3) Profesionální přístup vychovatelů: Přítomnost odborně vzdělaných vychovatelů, kteří umí pracovat s emočním prožíváním dítěte, s traumaty, které si přináší do dětského domova z původního prostředí a kteří také umí pracovat s aktuální rodinnou situací dítěte.
- 4) Rodinná atmosféra dětského domova

Z hlediska dalšího výzkumu by bylo jistě přínosné porovnat podmínky rozvoje specifického citového vztahu dětí v dětském domově rodinného typu se soukromým dětským domovem. Pro pochopení širších souvislostí longitudinálně sledovat citový vývoj dětí z dětských domovů. Velmi přínosné by bylo podrobné srovnání podmínek v dětských domovech v Dánsku a v České republice. Za zmínku stojí také Rohnerova Diagnostika rodičovského přijetí upravená na podmínky dětských domovů tak, jak ji použili ve svém srovnávacím výzkumu Matějček, Bubleová a Kovařík (1997), avšak ti z nedostatku zkoumaných osob vypustili kategorii dětí z dětských domovů a srovnávali s kontrolní skupinou pouze děti z pěstounské péče, SOS dětských vesniček a děti nechtěné.

Příloha 8 Shrnutí základních informací o ústavní péči pro děti v Dánsku

Dánský systém dětských domovů

Systém dětských domovů v Dánsku je vytvořen výhradně na principu rodinného typu. Stalo se tak na konci 70. let, kdy byly v oblasti náhradní výchovné péči nastartovány radikální změny. Petersen (1978, cit. dle Pecora, 2002) uvádí následující 3 hlavní principy:

1. Spolupráce s rodiči – dříve bylo na rodiče, kteří nezvládli výchovu svých dětí, nahlíženo jako na morálně narušené lidi, od kterých je dobré udržovat odstup a v první řadě odebrat dítě z jejich vlivu. Později se však zjistilo, že spolupráce s rodiči před odebráním i po něm je nejdůležitější faktor.

2. Nahradit odebrání dítěte proti vůli rodičů umístěním dobrovolným. Dříve bylo oficiální politikou nejprve odebrat dítě bez souhlasu rodičů z neuspokojivých podmínek. Toto působilo hostilní atmosféru a obavy, že odebrané dítě stát již nikdy nevrátí zpět. Množství nedobrovolných odebrání dítěte z rodiny bylo silně zredukováno. Toto změnilo přístup veřejnosti k sociálním pracovníkům.

3. Považování rodiny jako soudržného celku. Problémy v rodině se netýkají pouze jednotlivce, ale celé rodiny. Není řešením tedy např. výchovný ústav pro dítě, ale spíše protialkoholní léčebna pro dospělého.

Dále byly zdůrazněny problémy, které nastaly v letech 1970 – 1980. Jørgensen (1991, cit. dle Pecora, 2002) a Christensen (1989, cit. dle Pecora, 2002) na některé z nich poukázali:

- Pomoc rodinám přicházela příliš pozdě - v rodinné krizi.
- Když bylo dítě umístěné mimo rodinu, s rodinou se dále již nepracovalo. Od rodičů se očekávalo, že si dítě brzy vezmou zpět, avšak nepracovalo se na změně podmínek v rodině.
- Pomoc rodinám byla velmi roztráštěná a nedostačující.
- Nebyly podporovány návštěvy dětí rodiči, což vedlo k mizení blízkého vztahu s rodiči.

Na základě těchto zjištění byla provedena řada změn v systému péče o rodiny a děti. Byl vytvořen systém poradních a podpůrných center pro rodinu, rodiče i děti. Také v oblasti ústavní péče byly zavedeny změny. Začaly se umísťovat celé rodiny, nejen děti. Byl vytvořen systém pětidenní péče o děti a na víkend jezdily děti domů. Začala se uplatňovat systemická rodinná terapie.

V současnosti je tedy umístění dítěte do ústavní péče až poslední možností, kdy selhaly všechny ostatní pokusy spolupráce s rodinou. Významnou roli hraje systém prevence a včasné diagnostiky problémů. Pedagogičtí pracovníci, kteří s dětmi pracují již od jeslí či matřeské školy, jsou speciálně školeni pro rozpoznání případných potíží. Navíc je každá rodina v Dánsku v kontaktu se sociálními pracovníky, kteří se zajímají o její fungování.

Pokud přesto dojde k odebrání dítěte, vyznačuje se dánský model svojí rozmanitostí typů zařízení nejen pro děti s různými problémy, ale i podle předpokládané délky umístění:

- 1) Mini-instituce: typ dětského domova, kde je umístěno 6 – 8 dětí. Přichází sem děti, u kterých se očekává, že stráví v dětském domově zbytek svého dětství. Poměr vychovatelů:dětem je 1:1. Věk dětí je od narození po 18 let, resp. po ukončení přípravy na povolání. V tomto dětském domově tráví děti zbytek dětství a většinou se již jinam nepřesouvají. Po odchodu je každému dítěti přidělen byt a kontaktní osoba, která ho v následujících letech doprovází.
- 2) Klasické dětské domovy: je zde umístěno kolem 30 dětí v rodinných buňkách pro 6 - 8 dětí. Zde je poměr vychovatelů:dětem 1:2. Do klasického typu přichází děti pouze na dočasnou dobu, v průměru na dobu 2 let. S rodiči je navázána aktivní spolupráce. Jakmile je to možné, dítě se vrací zpět do rodiny.
- 3) Léčebné dětské domovy: zde jsou umístěovány děti s poruchami chování. V jiných typech pak děti s fyzickým či psychickým postižením.

Vzhledem k základní výzkumné otázce má nejbližše 1. typ zařízení – mini-instituce, kterému se níže podrobněji věnuji.

Prostředí dětského domova – mini-instituce

Materiální i finanční zajištění, stejně jako finanční ohodnocení pracovníků, je dostatečné. Vychovatelé ani vedení dětského domova se nemusí starat o shánění sponzorů a dobrovolníků a věnují se tedy výhradně péči o děti. Děti nejsou přehlcneny určitým sortimentem a naopak netrpí nedostatkem v jiné oblasti.

Je snahou, aby zařízení bylo co nejvíce včleněno do běžné komunity. Jedná se tedy vždy o malý rodinný domek se zahradou v běžné řadové zástavbě. Vybavení zařízení je zcela stejné, jako v běžném rodinném domku. Každé z dětí má svůj pokoj, kde má své soukromí. Vychovatelé do něj vstupují jen se souhlasem dítěte. Děti se plně podílí na chodu zařízení.

Děti umístěné v mini-instituci jsou heterogenní vzhledem k pohlaví i věku. Do dětského domova přichází děti již krátce po narození. Děti se v mini-instituci díky koncepci těchto zařízení příliš neobměňují. Většinou odchází pouze děti, které dokončily přípravu na povolání. Tato relativní jistota podporuje pocit sounáležitosti s ostatními. Umožňuje vytvořit si mezi sebou hlubší vztahy a dává dítěti jistotu.

Každé dítě má své 2 tzv. „klíčové vychovatele“ – muže a ženu. Celkem je v zařízení cca 8 vychovatelů. V rámci jedné směny pracuje vždy dvojice vychovatelů. Pracovní doba je od 12:00 do 22:00. Jeden z nich pak zůstává přes noc. Poměr vychovatelů k dětem je tedy přes den 1:3 – 4, což dává prostor individuálnímu přístupu. Dvojice „klíčových vychovatelů“ dává dítěti možnost navázání bližšího vztahu a získání pocitu jistoty. O každém dítěti dělají vychovatelé denní zápisy. Každý vychovatel dále sestavuje o svých „klíčových dětech“ také týdenní, měsíční a roční plán a sleduje jeho vývoj. Vychovatelé často konzultují tyto plány s dětmi. Základní snahou vychovatelů je vytvářet u dětí pocit bezpečí. Jakékoli přestupky či problémy vychovatelé s dětmi řeší sami. Takřka neexistuje, že by dítě z výchovných důvodů ze zařízení muselo odejít. Vychovatelé uvádí, že děti po vstupu do zařízení často testují, zda skutečně v domově zůstanou, i když se nějak prohřeší. Přechnodně se tedy chování dětí často horší a stává problematičtější. Poté, co tuto fázi společně děti s vychovatelem ustojí, nastává dobrá adaptace a hlubší citové navázání dětí. K zvládnání takových situací pomáhá

vychovatelům patřičné odborné vzdělání i výcviky. Důležitým faktem je to, že jsou děti již na počátku důsledně rozděleny do různých typů zařízení dle příslušné problematiky. Se závažnými psychiatrickými diagnózami tedy vychovatelé v mini-instituci do kontaktu nepřichází. Vychovatelé velmi dbají na vytvoření pocitu soukromí u dětí. Každé má např. vlastní pokoj a nikdo nesmí do něj bez dovolení vstoupit.

Kromě vychovatelů patří k personálu pouze hospodyně. Děti jsou tedy v kontaktu se stabilním týmem. Dobrovolníci zde zcela chybí. Stážisti jsou přítomni, ale vždy pouze jeden a jedná se výhradně o budoucího uchazeče o pozici vychovatele. Délka praxe je minimálně půl roku. Děti tedy stihnou praktikantovi uvyknout a délka jeho pobytu u nich v domově je pro ně předpověditelná.

Pravidelně jsou děti i vychovatelé v kontaktu s psychologem.

Fakt, že děti přichází do mini-instituce někdy i ve velmi útlém věku a zůstávají zpravidla po zbytek dětství, má kladný efekt na motivaci vychovatelů, zejména „klíčových vychovatelů“ ke svým „klíčovým dětem“. Vychovatelé vidí pokroky dětí, jak se postupně rozvíjí jejich osobnost. Vychovatelé tedy většinou doprovází dítě celou dobu, nestává se tak často, že by v průběhu odešli. Po skončení spolupráce s „klíčovým dítětem“ si kladou otázku, zda setrvávají v této práci, nebo zda ze zařízení odejdou. Nový vychovatel je vybírán celým týmem. Vyjadřují se k němu i děti.

Náplň dne dětí je, obdobně jako v rodině, zcela individuální, podle jejich potřeb. Není stanovena žádná pevná doba pro podílení se na pracovních povinnostech dětí v dětském domově. Každé dítě navštěvuje podle svého zájmu volnočasové aktivity mimo dětský domov. Děti na kroužky zpravidla vozí jeden z vychovatelů autem. Většina dětí jezdí na víkend alespoň dvakrát do měsíce ke své rodině, avšak kontakt s rodiči je určen soudem, takže u každého dítěte je frekvence návštěv rodiny odlišná. K rodinám neodjíždí všechny děti najednou, ale střídavě každý týden některé.

Vzdělávání budoucích vychovatelů

Vychovatelé absolvují 3, 5 leté studium na škole, která je zaměřená na péči o děti mimo rodinu. Studium se skládá z teorie formou přednášek a dlouhodobých praxí v konkrétních zařízeních. Během tří let absolvují studenti devět měsíců praxe, z toho je šest měsíců praxe placené. V průběhu studia se klade velký důraz na problematiku navázání citového vztahu k dítěti. Studenti se účastní sebezkušenostního výcviku.

Spolupráce s rodiči dětí

Významná je spolupráce s rodiči dětí a to i přes prognózu, že děti zůstanou v dětském domově po zbytek dětství. Rodičům jsou hrazeny veškeré výlohy za dítě i za jejich cestu do dětského domova, což usnadňuje jejich kontakt s dětmi. Díky celkově příznivě rodičům nakloněnému sociálnímu systému se daří aktivní spolupráce s většinou z nich. U dětí, kde je prognóza k návratu do rodiny příznivá, bývají rodiče zapojeni do psychoterapie nebo jiné formy odborné spolupráce, která usiluje o zlepšení podmínek v rodině a případný návrat dítěte zpět. Děti mohou volně s rodiči kdykoli telefonovat. Rodiče jsou často do dětského domova zváni, vychovatelé s nimi konzultují vše potřebné, též se s nimi o důležitých věcech radí. Rodiče jsou vychovatelům rovnocennými partnery. Většina dětí též odjíždí na víkendy alespoň dvakrát za měsíc domů a to ve všech typech dětských domovů. Poměrně častý kontakt s rodiči většiny dětí a odborná práce školených vychovatelů mají vliv na pocit bezpečí a lepší psychický vývoj dětí. Vychovatelé dětem nesuplují rodiče, ale plní funkci osoby, která jim poskytuje pocit bezpečí a přijetí, které jim často u vlastních rodičů chybí.

Příloha 9 Shrnutí základních informací o německém dětském domově Tabaluga

V roce 2006 jsem v souvislosti se zakládáním dětského domova Radost navštívila německou organizaci Tabaluga, která zastřešuje několik forem spolupráce s dětmi a rodinami, které se ocitly v rizikové situaci odebrání dítěte z rodiny. Během výzkumu v dětském domově Radost jsem organizaci Tabaluga kontaktovala ještě jednou – nyní již s konkrétními otázkami co se týče problematiky specifického citového vztahu. K velké škodě však byla podrobnější konzultace e-mailem a následně telefonicky kvůli časové vytíženosti vedení odmítnuta s nabídkou stáže u nich v zařízení. Toto jsem bohužel nemohla z osobních důvodů realizovat. Byla mi poskytnutá pouze krátká telefonická konzultace. Následující informace jsou tedy souhrnem z exkurze do dětského domova Tabaluga v roce 2006 a doplněné o aktuální informace získané z telefonického hovoru s panem Brandstetterem vedoucím chráněného bydlení nadace Tabaluga.

K návštěvě právě organizace Tabaluga došlo z důvodu její provázanosti s Českou republikou. V roce 2001 spoluzaložila a dosud sponzoruje dětský domov „Pepa“ u Příbrami. Dále dětský domov Tabaluga sloužil jako inspirace pro založení dětského domova Radost a to jak z hlediska materiálního vybavení, tak z hlediska výchovy a odborného vedení. Dětský domov Radost se tedy v mnohém dětskému domovu Tabaluga podobá.

Zcela zásadní rozdíl, který nelze ani nadstandardně profesionálně vedeným dětským domovem kompenzovat, je v sociální a finanční politice státu. Finančně jsou dětské domovy zajištěny tak, že se vedení ani vychovatelé nemusí starat o shánění peněz v podobě sponzorských darů či jiných dotací. Rozdíl v sociální politice je od českého systému již na samotném počátku vzniku problémů v rodině. V Německu je velký důraz kladen již na prevenci odebrání dítěte. V rámci sociálního systému je vybudován systém mechanismů spolupráce s problematickými rodinami. Důležitou roli hraje vzájemná provázanost jednotlivých složek systému. Výsledkem těchto preventivních opatření je celkově menší procento dětí v ústavní péči. Dojde-li přesto k odebrání, jsou děti v Německu, obdobně jak jsem již popisovala v dánském modelu (viz příloha 8), velmi precizně rozřazené do typů zařízení podle dané problematiky a předpokládané délky umístění. V Německu jsou tzv. léčebné, částečně léčebné a pedagogické dětské domovy. Vychovatelé jsou pro každé zařízení speciálně vzděláni.

Organizace Tabaluga byla založena v roce 2001. Je příkladem provázanosti jednotlivých složek systému. Zastřešuje kromě dětského domova, který se skládá ze 3 samostatných rodinných domů, dále psychoterapeutické zařízení pro práci s rodinami a psychoterapeutické zařízení pro práci s dětmi a dospívajícími.

Pro psychoterapie je vyčleněn celý komplex. Uvnitř budovy jsou různé místnosti vybavené podle druhu terapie – místnost pro muzikoterapii, arteterapii, relaxaci i pro skupinová a individuální sezení. Odborník, který nás prováděl tímto zařízením, kladl velký důraz na vysvětlení, že jednotlivé programy jsou precizně propracovány nejen co do obsahu terapie, ale i každý detail v místnosti je zařízen tak, aby podporoval terapeutický efekt. Jsou sladěny barvy, zvuky, světlo i materiál interiérů dle typu terapie. Např. v relaxační místnosti laděné do světle zelena je střešní okno, světlo tak prostupuje příjemně celou místností. Zvuk malé fontánky v místnosti stejně jako další detaily jsou pečlivě promyšlené. Velké střešní okno vnáší světlo i na chodbu, což bylo dle našeho průvodce spolu s výtvarnou dekorací podél schodiště také terapeutickým záměrem. Součástí komplexu je i venkovní areál se zvířaty, kde má přední místo hypoterapie. Terapeutka nám vyložila opět precizně propracovaný program této terapie. Jízda na koni není často vůbec tak důležitá jako jiné okolnosti v kontaktu se zvířetem. Např. dítě, které má sklony k agresivnímu chování, vidí, jak

se kůň chová, jak na jeho agresivní chování reaguje sklopením uší. Kůň tak dává najevo, že se mu chování dítěte nelíbí. Dítě se takto učí rozumět svým projevům a následně je měnit.

Koncepce samotného dětského domova Tabaluga staví na dlouholeté zkušenosti německého systému dětských domovů. V mnohém je tento německý model koncepčně velmi podobný dánskému modelu. I zde je poměr vychovatelé:děti 1:1-2 a snahou je mít mezi vychovateli vyrovnaný poměr žen a mužů. Po dosažení věku 14 let mladiství přecházejí do návazné formy ubytování. V každém zařízení jsou dvě skupiny dětí – jedna s počtem 7 a druhá s počtem 8 dětí ve věku 2 – 14 let. Skupiny jsou na sobě zcela nezávislé. Vychovatelé na toto rozdělení kladou velký důraz. Důvodem je pocit intimity pro děti. Obě skupiny mají oddělený vchod, stejně tak mají samostatné vstupy i na terasu. Velká pozornost je věnována sestavení týmu, který pečuje o děti a to nejen výběru vychovatelů, ale všech dalších osob, které přichází do kontaktu s dětmi (např. údržbář, hospodyně). Vychovatelé jsou dětem modelem v chování. O skupinku 7, resp. 8 dětí pečuje 6 dospělých – z toho je jeden vedoucí skupiny, 4 vychovatelé a 1 praktikant, který pracuje v zařízení dlouhodobě. Na směně je přítomna vždy dvojice vychovatelů, přičemž jeden z nich zůstává přes noc. Vychovatelé mají specializované vzdělání na problematiku práce v dětském domově, dále mají specializované výcviky pro práci s rodinami a také v průběhu práce absolvují různé cílené výcviky a školení. Shodná s dánským modelem je také přítomnost „klíčového vychovatele“. Zde má každé dítě oproti dánskému modelu pouze jednoho „klíčového vychovatele“.

Koncepce dětského domova je stejně precizně propracovaná jako psychoterapeutický dům - počínaje vybavením dětského domova (dominuje přírodní materiál, teplé barvy, dostatek světla. Velká pozornost je věnována individuálnímu prostoru každého dítěte) a konče detailním propracováním výchovného působení na děti. Je rozpracována každá část dne (např. důraz na to, aby vychovatelé věnovali dostatečnou pozornost uvítání dítěte po příchodu ze školy, dále je přesně popsán režim sledování televize, společné aktivity atp.). V praxi jsme byli svědky příchodu dítěte ze školy. Náš průvodce přerušil hovor s námi a plně se věnoval několik minut dítěti. Nejprve se s ním přivítal nejen pozdravem, ale i fyzickým kontaktem. Poté mu vysvětlil naši přítomnost, následně s ním volně konverzoval tak dlouho, jak dítě potřebovalo. V závěru se domluvili na další chvíli, kterou si vyčlenili pouze pro sebe.

O každém dítěti je vypracován rozvojový plán, který pokrývá jednotlivé stránky jeho osobnosti, dovedností a aktivity (oblast - fyzická, psychická, psychosociální, školní oblast a spolupráce s rodiči). Velký důraz je kladen na soukromí dítěte a jeho pocit bezpečí. Každé dítě má v dětském domově své místo, kam mu nikdo nechodí, kde má absolutní soukromí. Důležitou roli hrají zvířata. Mají terapeutický efekt zejména pro děti, které byly týrané či zanedbávané.

Stěžejní důraz je kladen na psychickou stránku dítěte. Důležitá je role psychoterapie, avšak stejně taková váha jako psychoterapii je přikládána přístupu vychovatelů k dětem v běžných každodenních interakcích s dětmi. Vychovatelé s dětmi mluví o tom, co prožívají, co se v nich odehrává, jaké mají problémy. Důležitá je tvorba historie každého dítěte, aby až bude dětský domov opouštět, nebyla toto pouze uzavřená kapitola jeho života, na kterou nemá žádnou památku, ale skutečná součást jeho utváření osobnosti, kterou má zaznamenanou nejen formou vzpomínek v paměti, ale i formou různých fotografií či deníků i reálných trvalých vazeb a kontaktů s vychovateli i vrstevníky.

V dětském domově Tabaluga je zavedena dále tzv. dětská konference, kde děti mohou ovlivnit plánovaný program. Řeší se zde ale také aktuální problémy nejrůznějšího druhu. Důležitou roli hrají dále pravidelné služby dětí v dětském domově. Děti se podílí plně na úklidu a údržbě dětského domova.

Vychovatelé dále intenzivně spolupracují s rodinami dětí. Poskytují rodičům rozmanité způsoby spolupráce jako např. individuální pohovory, krizovou intervenci,

společné aktivity s dalšími rodiči, nácvik rodičovských dovedností atd. Rodiče dětí jsou vychovatelům partnery. Vychovatelé často s dětmi o rodičích mluví a také různými dalšími způsoby s dětmi pracují formou her či arteterapeutických a dalších technik. Rodiče jsou považováni za stěžejní pilíř práce s dětmi. Téma rodiny je tedy v běžném životě dětí a v komunikaci s vychovateli zcela automaticky stále přítomné. Koncepce spolupráce s rodiči je precizně rozpracována opět počínaje vybavením místnosti, kde k setkáním dochází a konče vlastní terapeutickou spoluprací s celou rodinou.